

MAGYAR GRAMMATIKA
A KÍJEVI TANITÓKÉPZŐ KÖNYVTÁRÁBAN.

MELICH JÁNOSTÓL.

A kijevei tanítóképző könyvtárában (Кіевская духовная Семинарія) egy a XVIII. század második feléből származó kézirati latin-magyar grammatikát őriznek. Hogy a XVIII. század 50—70-es éveiből való, azt abból is lehet következtetni, hogy szókincsében egyetlen egy neologizmus sincs. A nyelvtan célja a magyar nyelv törvényeit, szabályait előadni a tanulóknak latin nyelven. Mi úton-módon került ez a kézirat Kijevbe, azt a különben mindég gondos Petrov-féle katalogus se tudja:¹ a mostani könyvtáros Zvjerjov (Звѣревъ) abban a nézetben van, hogy e magyar grammatika a mult század végén eltörölt Péter-Pál-féle egyesült kolostor könyvtárából került a mai helyére. Újtát-módját az ide kerülésnek nagyon nehéz megállapítani; arra gondolni se lehet, hogy valami magyarországi tanuló hozta volna ide, a ki itt tanult volna a kijevei theol. akadémián. Ilyen magyarországi származású tanuló különben is csak egy volt mindeddig,² s az is Bártfa vidékéről. A grammatika mai könyvtári jegye VIII : 1 : 133. kis nyolczad-rétű, kétfejű sas vízjeggyel ellátott papíron van írva. A kézirat egykorú disznóbőrkötésben van s 45a/b lapra terjed.

A grammatika egyike a jobb magyarfajta grammatikáknak a mult század végéről (hasonlók kéziratban vannak pl. a kolozsvári ev. ref. könyvtárban is); szerzője, különösen a mondattani részben, finoman tud határt vonni a magyaros kitételek, fordulatok közt.

¹ Петровъ И. Н., Описание рукописныхъ собраній находящихся въ городѣ Кіевѣ, Москва. 1892. Вослускъ I. nro 280.

² Bocsnyevicus János-nak hitták s 1736-ben tanult Kijevben. V. ö. Petrov, II : CXXI : 245.

Az egész mű gondolkozó, tanult fej munkája, ki anyanyelvén kívül éles különbséget tudott tenni latinosság és magyarosság közt. Literatus ember volt; munkáján kívül abból is látszik, hogy a műben hivatkozik szótárakra, mint pl. a 31a. lapon az iker-szavakról irtában azt mondja: »Plura his similia videris in Lexicis Hung.« E lexikonok alatt minden bizonnyal a Páriz Pápai-Bod-féle, s esetleg a Molnár-féle szótárt érti. Vagy a mikor az ő, ü-ről ír, azt mondja, hogy úgy kell kiejteni, mint a francia *eu*, *u* hangokat. Hogy a szerzőt hogy hívták, nem tudjuk, az egész műben semminemű útmutatás nincs erre. Azt azonban egész határozottan állíthatjuk, hogy erdélyi, még pedig székely ember volt. Ezt következtethetjük a következőkből: 1. a 17b. lapon a szerző ezt írja: »szakad laceratur, quod Siculi dicunt: szakát vetett a' kerék: orbilia rupta sunt in rota«; 2. az egész grammatikában félreismerhetlen az erdélyi, illetve a székely nyelv; néhány vonásban ez abból áll, hogy a szerző a legtöbb esetben az első szótagbeli hangsúlyos rövid vokálist nyújtva írja; pl. *vólna*, *-béli*, *méggyen*, *lészen*, *fúrdal* stb. stb. 3. Ehhez járul aztán az, hogy a nyelvtanban közlött szókincsben, a mint arról bárki is meggyőződhetik, sok a tisztán székely tájszó, pl. *es* (is), *doszka*, *gyortya* 4. Azt se szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a szerző, a hol csak teheti, mindég hivatkozik erdélyi példákra; így pl. a hangzó-illeszkedésről irtában ezt olvassuk nála: »Secus hanc harmonicam vocalium euphoniám adeo ab antiquo observant, ut difficulter ab ea discedant, ut *doszka* pro *deszka* asser, *gyortya* pro *gyertya* candela. Sed contra harmoniam male usurpatur: *hezzád* pro *hozzád* ad te, *jóságos* pro *jóságos* optimus, *hamarébb* pro *hamarabb* citius, a' *nálkül* pro a' nélkül sine hoc.« (5b. l.) Aligha tévedek, mikor ez idézetben székely szerzőt látok. Az idézet becses azért is, mert tanusítja, hogy a székelységben a -ság, ség képző eredeti magas hangúsága romjaiban még talán meg volt a mult században. A *doszka* = *deszka* adatot, természetes, szerző még nem tudja helyesen megmagyarázni. Azt hiszem, egy másik helyen lesz alkalmam megmagyarázni, mi az oka annak, hogy egy csomó szláv eredetű szóban az első szótagbeli *o* a magyarban e-vé lett (v. ö. *doska* = *deszka*; *ebéd* = *objed*; *eczet* = *ocet* stb; helynevekben *Osjek* = *Eszék* stb.). 5. Végül még felemlitem, hogy a szerző »három forinton, száz pénzen, aranyon vesz és elad« valamit

— ugyancsak nála van az, hogy helyes a kitétel: három forinttal. száz arannyal adni-venni, (36a.) — vetés-látni megy stb., akárcsak az erdélyi magyarságban.

Ha tehát nem is tudjuk a szerző nevét, annyit biztosan állíthatunk, hogy erdélyi, illetőleg székely ember volt. Bizonyos az is, hogy valamely erdélyi ref. kollégium professzora volt.

A szerző grammatikáját öt részre osztotta: 1. Orthographia; 2. Prosodia; 3. Etymologia (itt aztán a fejezetek ezek: *a*) declinatio; *b*) pronomen; *c*) verbum; *d*) participium; *e*) adverbium; *f*) conjunctio; *g*) praepositio; *h*) interjectio); 4. Syntaxis (fejezetek: α) de constructione nominum. pronominum, verbi cum nomine; β) de rectione dativi, accusativi, casuum extraordinariorum; γ) de regimini infinitivorum; δ) de constructione adverbiorum, conjunctionum, praepositionum, interjectionum duplicata et de rectione varii finis, quando una vox promiscue casus rectos vel obliquos regit; ϵ) de metaplasmo, seu figvris poeticis); 5. De rhythmis Hungaricis.

Mindjárt az első részben a szerző háromféle *e* hangot különböztet meg; α) nyílt hosszú *e*-t (él = vivit. ég = ardet, élés = victus, emberé = hominis; ezt az *é*-t longus-nak nevezi); β) rövid nyílt *e*-t (brevis-nek nevezi; pl. el = ab, Eger = Agria, el-es = cadit, emberek = homines); γ) zárt hosszú (gravis) *é*-t (él = acies, ég = coelum, élés = acutus, emberé = homini.) Példái, természetesen, nem mind kifogástalanok, de ez a hely is, tekintve, hogy az *e*-*i* dialektusi ejtést nem ismeri, bizonyítja, hogy hangtani ismereteit nem könyvekből, hanem saját nyelvjárásából vette.

Nagyon érdekes az is, a mit a szerző az idegen, nem teljesen illeszkedett szavak ragozásáról, képzéséről mond. Nála ez áll: »Peregrinarum vocum formatio ab ultima terminali vocali cupit euphoniám, ut: Krétá-ból. Szeredá-nak.¹ Specialem observationem merentur e, i. quas si in penultima syllaba praeoccupat a. o, u, semper ad primam classem reducás. Si vero penultimam syllabam occupauerit una vocalium e, ö, ü, semper ad secundam classem referas in formatione vocum, ut : atzél-os, pántzélós, szelidnek, rövidnek« (6b. l.)

Az *ó*, *ü* végű helynevekről ezt írja: »Derivantur autem et

¹ Azért írja nagy Sz-szel, mert helynevet (Csik-Szereda) ért rajta.

formantur nomina a nominibus per adfixas syllabas, quae fere per se nihil significant et quidem per i, ut : Kassai, Szebeni. *Nota: Si vox terminatur per ó, ú, mutabis in a, ut: Karkó : karkai, Brassó : Brassai, Gyalu : Gyalai, Krakó : Krakai (17a. l.)*

A szerző a -szak, szaká-ban képzőt lát; példái székelységeknél vehetők: : éj-szak = septemtrio, erőt-szak = violentia, nyarat-szaka = aestiuo, telet-szaka = hiemali tempore (7a. l.), éjszaka = nox.

A felső fok képzésénél azt mondja, hogy vagy *leg* a középfokkal, vagy *igen felette* az alapfokkal adja a felső fokot, vagy *-ságos, séges*-sel: »ut tudóságos, jóságos, ditsőséges, szépséges, fényes-séges.« (9a. l.)

A névmásoknál figyelmet érdemel, hogy mindég *tejéd* áll nála a *tiétek*-kel szemben, s ez annyira következetes, hogy soha el nem vétené tied, tijéd-re. Nem valószínű-e, hogy a mai *tied*, i- hangja analógiás hatásnak köszöni lételetét a többes *tiétek*-ből. (V. ö. Magyar ugor szótár, 194. l.)

Az -and, -end nála jövő-képző és mindég hosszú hangzójú. Itt említem meg, hogy nála a megyék így ragozódnak: menek, mensz, mégyen, menünk, mentek (23a. l.) a leszeknek ez a ragozása: lészek, lészesz, léssz, léssen; léjéndek, léjéndesz stb. léjendő és léjéndő; hasonló : évendő, vévő, stb.

Az indulatszók tárgyalásánál egy egész csomó szót sorol fel, a melyek »a boatu, mugitu, ululatu, murmure etc. animalium« származnak; a felsorolt szavak közt van egy csomó, szótári tekintetben igen becses más szó, a melyeknek eredetéről a szerző rosszul volt tájékozva. A becsesebbeket alkalomadtán közölni fogom.

A mondattani részből kiemelem, hogy a szerző szerint »fogyatkozik, szükölködik a magyar ember bor *nélkül*, bor dolgá-ból, ellenben bővölködik *borral*« (36b. l.), tanítóul volt=in praeceptorem fuit. (5a. l.) stb.

A ritmus tárgyalásánál a szerző négyféle rímről értekezik s a különböző rímekre 4 versszakot idéz.

Ennyit tartottam érdemesnek a kijevei magyar grammatikáról elmondani; a ki foglalkozni fog egyszer a magyar szótár- és nyelvtani irodalom történetével, ennek a nyelvtannak a jobbak közt kell helyet szorítania.